

19. Ривкіс Я. Іван Франко і німецька література // Наук. зап. Житом. пед. ін-т. – 1956. – Т. 4.
20. Рильський М. Мистецтво перекладу: статті, виступи, нотатки. – К., 1985.
21. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974.
22. Франко І. З чужих літератур // Літературно-науковий вістник. – 1898. – Кн. I.
23. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
24. Хомицький О. Німецькі письменники-реалісти XIX ст. в оцінці Івана Франка // Радянське літературознавство. – К., 1963. – № 1.
25. Шіллер Ф. Поезії. – Львів, 1914.
26. Ярема Я. Іван Франко і Фауст Гете // Дослідження творчості Івана Франка. – К., 1956.
27. Schiller F. Gesammelte Werke in 8 Bänden. – Berlin, 1955. – В. I.

Тетяна Маленька (Київ)

Гафіз, Гете, Франко: до проблеми рецепції перської класичної поезії

Українське літературознавство і українське сходознавство – два наукові кола, на жаль, майже не дотичні. Літературознавча компаративістика скерована насамперед на порівняння явищ і творів української літератури з європейськими і слов'янськими. Орієнтальний дискурс в українському літературознавстві й компаративістиці на сьогодні є недостатнім. Проблема Сходу в українській літературі в її широкому аспекті і як рецепція філософії, тем, образів, форм, зокрема в поезії, де вона виявилася найбільше – фактично не досліджена. Ця теза безпосередньо стосується і спадщини І. Франка – як наукової, так і художньої.

Проблемі рецепції Сходу у творчому світі І. Франка присвячено лише дві коротенькі оглядові статті Т. Лебединської та Ю. Кочубея, виголошені як доповіді на Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО у 1986 році [4], а також окремі згадки цієї проблеми в публікаціях Л. Грицик, М. Веркальця, О. Мушкудіані та ін. Єдиним проривом у terra incognita орієнтальної франкіани можна вважати ґрунтовну монографію І. Папуші [6] “Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка”. Проте стосується вона лише рецепції літератури та філософії Індії. Літератури стародавнього і середньовічного Близького і Середнього Сходу, які І. Франко перекладав і студіював, залишаються поза дослідницьким колом, – і насамперед це стосується літератури арабської й перської, зокрема, творчості Гафіза, яка спричинила появу “Західно-східного дивану” Й.-В. Гете і унікального західно-східного, зокрема, німецько-перського літературного синтезу.

Проблема “Гафіз, Гете, Франко” належить до проблеми міжнаціональних взаємин і української літератури в означеному порівняльно-типологічному аспекті. І йдеться тут не лише про впливи й рецепції Гафіза на Й.-В. Гете, Гафіза і Й.-В. Гете на І. Франка, а коли йдеться про такого велета інтелекту і духу як І. Франко, про

розвиток української літератури кінця XIX – початку XX ст. у силовому полі європейського і світового літературного процесу.

Безсумнівно, І. Франко – представник епохи *fin de siècle* належав до людей нового типу із свідомістю європейця. Поліглотизм І. Франка – володів грецькою, латиною, німецькою, польською, англійською, французькою, російською, чеською, литовською, сербською, італійською – сприяв тому, що його культурний контекст формувався під впливом найвидатніших письменників, філософів світу, яких він міг читати в оригіналі.

Уплив лінгвокультурної ситуації в Галичині другої половини XIX – початку XX ст., де активно функціонували українська, польська й німецька мови і, відповідно, відбувалася взаємодія культур цих народів, на особистість І. Франка безсумнівний [3: 37]. Є чимало свідчень сучасників, що І. Франко бездоганно володів німецькою мовою.

Світогляд І. Франка, безсумнівно, сформувався під впливом світової культури та науки. І особне місце тут посідає німецька культура й література. “[...] Франко ставить світове значення німців вище навіть, ніж греків і римлян, мотивуючи своє твердження головно різностороннім розвитком німецького духа і високим ідеалізмом його найкращих представників” [7: 24].

І. Франко блискуче знав європейську літературу і особливо захоплювався поезією Й.-В. Гете і Г. Гайне, а також В. Шекспіра і Дж. Г. Байрона, творчість якого зазнала значного впливу філоорієнталізму.

У європейській поезії (ширше – в історії європейської духовної культури) філоорієнталізм – відкриття і початок оспівування Сходу, використання східних образів і реалій – пов’язують, насамперед, з романтизмом. Починаючи з єнських романтиків (Шлегелі, Новаліс, Тік) в європейську літературну традицію входять не лише окремі образи й форми Сходу, а й цілі сюжети, які стають улюбленими, як раніше були античні.

Абсолютно новим явищем у німецькому й європейському філоорієнталізмі стала поява “West-östlichen Divan” – “Західно-Східного Дивану” Й.-В. Гете – книги складної, багатопланової і композиційно і змістовно, насиченої новими, невідомими раніше, коранічними і арабо-перськими художніми образами. Змістовну і філософську серцевину “Західно-Східного Дивану” склала перська класична поезія X–XV ст. і філософія суфізму, а також творчість Гафіза – найблискупішого перського лірика. Саме знайомство з його творчістю в перекладах німецького орієнталіста Й. Гаммера-Пургштала, захоплення величчю Гафіза – майстра художнього образу – спричинило появу “Західно-Східного Дивану”.

Цей поетичний шедевр Й.-В. Гете, як явище західно-східного літературного синтезу, досить широко висвітлений німецьким і європейським Гетезнавством. Проте проблема “Гете і Гафіз” ґрунтовно вивчена досить недавно.

Звернення Й.-В. Гете до тем і образів арабо-перського Сходу, перської класичної поезії і Гафіза, надало йому можливість повернутися до вільної творчої манери і перебороти деякі принципи веймарського класицизму, що стримували його у певних межах.

Деякі поезії “Західно-Східного Дивану” є вільними переспівами Гафіза, інші написані за мотивами його поезії, а також на теми і сюжети інших перських і арабських класиків. Гафіз був близьким для Й.-В. Гете за світоглядом і духом і як суфій-містик з його прагненням до злиття з вічністю, Коханою – Абсолютом, і як поет-гедонік, що оспівав земну красу, жінку і природу, земну пристрасть-чуттєвість.

Цікавим видається сучасний погляд на проблему “Гете і Гафіз” найавторитетнішого іранського гафізознавця Б. Хоррамшахі: “Він (Й.-В. Гете. – Т. М.) написав цю збірку поезії для того, щоб відповісти східній ісламській поезії і літературі, а особливо перській літературі і Гафізу [...]. В Гафізі Й.-В. Гете знайшов рівного собі генія або навіть вищого за себе. У своєму щоденнику Й.-В. Гете зазначає суттєвий вплив Гафіза на його праці: “Хоча я раніше і чув, і читав твори цього великого письменника, я не побачив вищості над собою. Але зараз, коли його книжка разом з перекладом переді мною, я так вражений Гафезом, що маю взяти перо і створити яскраву книгу для того, щоб вижити” (курсив наш. – Т. М.). Результатом такого пориву і було написання його “Східного Дивану”¹.

Арабська версія “Західно-Східного Дивану” мала назву “Східний Диван європейського дослідника”. На початку книги Й.-В. Гете помістив арабською “Besmellahe rahmane – rahim” (В ім’я великого і милостивого Бога), що підкреслює його знання Корану та інших ісламських джерел.

Й.-В. Гете був достатньо ознайомлений з арабським письмом і мовою, і “Західно-Східний Диван” – результат його глибокої зацікавленості арабо-перськими ісламськими джерелами і поезією. “В його остаточній формі “Східний Диван” покриває не лише творчість Гафіза, але і все, що Гете почерпнув з ісламських джерел. Проте, Гафіз, який став головним стимулом до написання “Східного Дивану” залишився його основною темою” (В. Khorramshahi). Один з розділів “Західно-Східного Дивану” має назву “Nafizname” – “Книга Гафіза”.

Відкриття й засвоєння поезії Гафіза в Європі почалася задовго до Й.-В. Гете [5], і примітно те, що піонером у цій справі був угорський сходознавець і перекладач Карой Ревіцкі, який у 1771 році переклав латиною і прокоментував 16 газелей. Публікація оригіналу Гафіза перською і латинський переклад з коментарем заклали основи європейської гафізіани.

Поряд з угорською школою перекладу з фарсі одним із перших європейських центрів з дослідження й перекладу поезії Гафіза стала Польща. “Товариство друзів науки”, куди входили О. Чарториський, С. Замойський, Я. Тарновський та інші, відіграло важливу роль у вивченні і популяризації поезії перського газеліста. Перекладачі сконцентрували свою увагу на передачі форми газелі. У 1838 році в Польщі виходять друком “Wierze Perskiego poety Nafiza” в перекладах Й. Сенкевського й Я. Верніковського.

Англомовні переклади Гафіза Дж. Річардсона та У. Джонса вплинули на англійських романтиків, того ж У. Джонса, Дж. Г. Байрона, П. Б. Шеллі.

Проте другою європейською батьківщиною Гафіза стала Німеччина початку ХІХ ст., де вперше було видано повний переклад його “Дивану” як прозовий Гам-

¹ В. Khorramshahi.

мера-Пургшталя, так і віршований Розенцвейга-Шваннау. Тут у Німеччині, завдяки поетичній рецепції Й.-В. Гете (1819), перекладам Г. Даумера, Т. Нессельмана, Ф. Боденштедта, критичному виданню перського тексту “Дивану” Г. Брокгауза, яким користувався як найавторитетнішим і А. Кримський, Гафіз пережив нове народження. Переклад Гаммера і його фундаментальна “Історія перської літератури”, а також “Зауваги і тлумачення” Й.-В. Гете до “Західно-Східного Дивану” допомогли німецьким поетам глибше зрозуміти Гафіза, особливості суфізму й арабо-перської поезії.

Безсумнівно І. Франко читав Гафіза – найтоншого лірика Сходу, яким захоплювалася німецька література, і “Західно-Східний Диван” Й.-В. Гете. У 1884 році І. Франко пише газель, у якій застосовує монориму і редиф:

Мов серна зі смертельним пострілом в грудях
В німім болю до матері-лані летить?
Мов з тоскою болюшою дух до знання
Чому так зір мій до тебе, о пані, летить?

Газель не зовсім вправна, не легка, як, скажімо, газелі А. Фета – переспіви з Гафіза за вільним німецьким перекладом Г. Даумера. Проте її змістовний, стилістичний і ритмомелодійний малюнок, а також час написання перегукується з першим “жмутком” “Зів’ялого листя”, зокрема, з віршами до О. Рошкевич, які було написано у 1882–1885 роках ще до знайомства з Ц. Журовською. “Образ героїні Франкової книги склався не на основі одної постаті, а в суті своїй є збірним, узагальненим образом” [2]. Вже перший побіжний погляд на вірші першого “жмутку” фахівцю-іраністу, обізнаному з образною і філософською системою перської класичної поезії, виказує фактуру і наявність тут її подиху і традиційних образів.

Загальна гама почуттів “Зів’ялого листя” – від закоханості до зневіри, нарікань на жорстокого тирана – кохану, тонка чуттєвість і пронизливий щем, туга від розлуки і прагнення побачень, розчарування і надія так нагадує симфонію почуттів суфійської перської поезії. А гіперідеалізований, доленосний, космічний образ жінки-божества, перед якою тільки впасти ниць і донести її лице “аж у гріб” постає вже з першого віршу-опису її вроди і почуттів ліричного героя “Не знаю, що мене до тебе тягне”:

І попри тебе йдучи я дрижу,
Як перед злою не дрижав судьбою,
В твоє лице тривожно так гляжу
Здається ось-ось би впав перед тобою.

І далі зовсім східне гафізівське порівняння:

Якби ти слово прорекла мені
Я б був щасливий, наче цар могутий.

Порівняймо у Гафіза:

Gol dar baru may dar kafu ma’shuk be kāmast
Sultan-e jahanam be chenin ruz ghulomast.

Квітка на грудях, вино (келих) у долоні, кохана поряд
Султан світу у такий день порівняно зі мною – раб.

І остання строфа у І. Франка:

Припадком лиш не раз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти
Та перецінь у гріб мені – се знаю –
Лице твоє прийдеться донести

має перегук з однією газеллю Гафіза “hargezam naqshe tu az lavhe delu jan naravad”,
де він запевняє:

Ніколи твій образ, божусь не зітреться
З скрижалів моєї душі й мого серця
Ніколи твій стан, кипарис величавий
Із думки не вийде
(Переклад А. Кримського).

Гордовита, граційно ступаюча, струнка красуня, слід якої поет готовий цілувати
й припасти пилинкою до її порогу і навіть продати душу, постає з рядків і Гафіза,
і Й.-В. Гете, й І. Франка. Ось вірші з “Першого жмутку”:

За що красавице, я так тебе люблю
Що серце тріпає в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так, і мучусь. І терплю?
[...]
Тоді б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне злий наміх, гордість, глум
І відвертаюсь я, і біль в душі щемить.

Або:

Ще здалека слідить тебе мій зір
Твій свіжий слід я рад би цілувати
І душу тим повітрям напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

І з “Другого жмутку”:

За її слідами я,
Мов безумний, біг
Цілував з сльозами я
Пил із її ніг.

У Гафіза газель “Saba agar gozare aftadat be keshvar-e dust” починається так:

Вітре, якщо ти пролетиш краєм коханої
принеси подих амбри з кіс коханої

Я готовий віддати в пожертву свою душу
 Якщо звісточку мені принесеш від коханої
 Але, якщо це неможливо, то принеси
 Хоча б порошок з її порогу.

Леготе – вітре з коханого краю
 Ой, принеси мені, щиро благаю,
 Пахощі амбри з коси ароматної
 Любки моєї

Може й для тебе обвіяти милу
 Буде важке і заказане діло?
 Ну, то привій порошок з порога
 Любки моєї!
 (Переклад А. Кримського).

Або інша газель “Sezed ki az hame-ye delbaran sitani baj” закінчується бейтом

Та Гафіз любив тебе і любить;
 Ти для нього справжня цариця.
 На твоїм порозі він по-рабськи
 Буде радий порохом стелитись.
 (Переклад А. Кримського)

А в Й.-В. Гете:

Ибо пыль с ее порога
 Лучше всех ковров оттуда!
 [...]
 Вкруг ее ограды ветер
 Пыль взметает неуклюже
 Но, пожалуй, даже роза
 даже мускус пахнет хуже.

За подих вітру, що пахне амброю і мускусом з кіс та уст коханої – традиційний і постійний гафізівський образ – за порошок з її порогу ліричні герої Гафіза й І. Франка навіть готові віддати душу, проте у Й.-В. Гете в “Західно-Східному Дивані” цей мотив відсутній, натомість він яскраво виражений у “Фаусті”.

Образ ліричного героя – раба, невольника в І. Франка переходить у дещо іншу фаустівську площину: він готовий віддати душу “чорту, демону розлуки”. Проте остання строфа XI вірша “Третього жмутку” дивовижно перекликається з Гафізом, зокрема, з газеллю “delu dinam delu dinam beburdast”

Серце і віру мою, серце і віру забрали
 її плечі, її плечі, її плечі.
 Твій рятунок, твій рятунок, Гафізе,
 в поцілунку її вуст, в поцілунку, в поцілунку
 (Підрядниковий переклад).

За один її цілунок
Най горить сто тисяч літ!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, весь світ
(І. Франко).

Крізь призму Гетівського “Фауста” прочитала текст “Зів’ялого листа” Т. Гундорова [1]. В індійсько-буддійському контексті проаналізував поезію “Зів’ялого листа” І. Папуша. Він же запропонував рецепцію ліричної драми крізь призму фольклорної традиції. Багатогранний, поліфонічний текст “Зів’ялого листа” має і перше, і друге, і третє. Гадаємо, є всі підстави – смислові і образні – прочитати Франкову збірку у суфійсько-перському ключі, оскільки І. Франко був добре обізнаний і з перською класичною поезією і з суфізмом. Цьому сприяли його дружба і листування з А. Кримським, студії “східних німецьких книжок”, його обізнаність та захоплення поезією Й.-В. Гете.

Література:

1. Гундорова Т. Франко і Каменяр. – К., 2006.
2. Льницький М. Біль обернений у слово. Передм. до кн.: Франко І. “Зів’яле листа”. – Львів, 2004.
3. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка. – Львів, 2006.
4. Кочубей Ю. Іван Франко і літератури народів Близького та Середнього Сходу; Лебединська Т. Культура Сходу в літературній і науковій діяльності Івана Франка // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 1986). – К., 1990. – Кн. 1, 2.
5. Маленька Т. Поезія Гафіза в європейській рецепції // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2005. – Вип. 36; Маленька Т. Поезія Гафіза в Європі: дослідження, переклади, рецепція // Східний Світ, 2005. – № 2.
6. Папуша І. *Modus orientalis*. Індійська література в рецепції Івана Франка. – Тернопіль, 2000.
7. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974.

Любиця Бабота (Пряшів, Словаччина)

Перші переклади творів Івана Франка на теренах історичної Угорщини

У кінці XIX – на початку XX ст. значно посилювалося зацікавлення українських діячів українською етнічною територією тогочасної Угорщини¹. М. Драгоманов, Ф. Колесса, І. Свенціцький, І. Франко, В. Гнатюк, І. Верхратський та інші звернули

¹ У минулому назва автохтонного населення цієї території часто змінювалася – називали їх угорськими русинами, русинами, руснаками, угроросами, карпаторосами, угорськими українцями, карпатськими українцями, закарпатськими українцями тощо. У Словаччині сьогодні віддають перевагу назві русини-українці.